

Începuturile scrierii instituționalizate în Regatul Ungar

Alexandru Florin CIOLTEI

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
”Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: cioltei_alexandru@yahoo.com

The beginning of institutionalized writing in the Middle Ages

The history of institutionalized writing in the Hungarian Kingdom is closely linked to the process of enforcing the royal authority within the provinces. The need to implement an administrative system became a must once the kingdom's expansion turned into an accomplished phase. This was the context which led to the emergence of documents within the Hungarian Kingdom. One is able to state, that the medieval document, even through its primary form, represented the solution to various problems, economic, social and religious ones. The present paper aims to portray the history of institutionalized writing in the Hungarian Kingdom, emphasizing the administrative writing, its context of development, the causes that led to it emerging as such, the evolution of the practice of writing and its characteristics.

Keywords: medieval document, royal chancellery, the practice of writing, the Royal Kingdom

În arealul cronologic cunoscut sub denumirea de Ev Mediu sau perioada medievală, limba latină și implicit utilizarea acesteia este considerată ca fiind instrumentul expresiei activității administrative, utilizată în mare parte de către statele vest și central-europene, dominate de cultul catolic, restul arealului geografic, ce formează vechiul continent, intrând gradual în contact cu limba latină sau fiind influențat de al doilea pol cultural și religios, dominat de cultura greco-bizantină. Așadar, limba latină a fost în Regatul Ungariei, implicit și în Transilvania, limba administrativă, folosită cu predilecție de către nobilime¹ în cadrul structurilor laice și ecleziastice, pe care aceasta le deservea².

1.1 Instituțiile emitente de documente

Apariția instituției Cancelariei regale este strâns legată de procesul de expansiune și centralizare a Regatului Ungariei, prin urmare, într-o primă fază, această instituție cunoaște o evoluție lentă, în care pot fi observate și influențe străine, cu precădere din

spațiul german, francez și papal³. Ulterior, spre sfârșitul secolului al XIII-lea, Cancelaria regală dezvoltă caracteristici proprii.

Începuturile practicii scrisului în Regatul Ungar își au originea în secolul al XI-lea, făcându-și apariția în jurul curții regale în mod special prin intermediul persoanelor din structurile ecleziastice ale timpului. Există așadar o corelare între dezvoltarea practicii scrisului și centralizarea tot mai accentuată a Regatului Ungar. Numărul restrâns al documentelor din această perioadă este explicat și prin faptul că în regat nu existau structuri interne bine organizate, astfel nu exista nevoia de a emite sau păstra documente care atestau diferite tranzacții economice sau de natură juridică⁴. Alături de scrierea și copierea textelor cu caracter bisericesc, își fac apariția și texte destinate altor scopuri. Treptat, pe tot parcursul secolului al XII-lea, alcătuirea actului scris va suferi modificări contextuale și stilistice, ceea ce va duce în secolul următor, respectiv secolul al XIII-

lea, la apariția documentului standardizat. Dezvoltarea vertiginoasă a scrisului produs în secolul al XII-lea va duce așadar la creșterea importanței actului în activitatea juridică, actul începând să fie folosit ca și probă. Regalitatea maghiară a realizat destul de timpuriu importanța scrisului și în mod special a documentului scris. Dovada o constituie arengacelebră din documentul emis de regele Béla al III-lea din anul 1181, ce dovedește faptul că acesta și membrii cancelariei regale erau conștienți de rolul dublu al practicii scrisului „*scriptosupportari et confirmari*”⁵.

Expansiunea regatului maghiar a atras după sine necesitatea de a impune autoritatea juridică a regelui, astfel, alături de acesta, apar alte instituții și funcții, deținând demnitatea de a emite acte. Printre acestea amintim funcții precum ale palatinului, judeului curții, voievodului Transilvaniei, marelui vistiernic, etc.

Un factor important ce a constituit un impuls în dezvoltarea instituției Cancelariei a fost dat de extinderea practicii scrisului, fenomen ce apare spre sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea⁶. Dacă în secolele anterioare, și anume secolul al X-lea, respectiv al XI-lea, pregătirea pentru însușirea tehnicii scrisului se putea realiza numai în școlile mănăstirești, prin urmare de viitori membri ai instituțiilor ecleziastice, către finele secolului al XII-lea și debutul celui de-al XIII-lea se poate observa o intensificare a practicii scrisului și în rândul laicilor⁷, fenomen aflat în strânsă legătură cu apariția marilor universități europene⁸. Pe lângă aceasta se poate observa și presiunea socială prin care era de așteptat ca regele și nobilimea să cunoască practica scrisului, situațiile opuse dând naștere expresiei *rex illiteratus a sinu coronatus*⁹. Întorcându-ne însă în timp și analizând situația din Europa, din perioada cuprinsă între secolul al IX-lea, respectiv finele secolului al X-lea, putem regăsi rădăcinile acestei instituții în cancelaria papală și cea imperială, ambele fiind – începând cu perioada deja menționată – cele mai importante centre de emiteră a documentelor în limba latină¹⁰. Totuși, cancelaria imperială este considerată drept modelul după care restul statelor europene și-au format propriile cancelarii, întrucât cancelaria de la Roma era axată în cele mai multe cazuri pe probleme de natură ecleziastică, existând nenumărate episoade în care pontiful se amestecă în problemele interne ale diferitelor state. Instituția cancelariei imperiale fusese modelată și ierarhizată încă din perioada carolingiană, personalul făcând parte din pătura ecleziastică, dezvoltând practica scrisului în mod oficial și beneficiind de impulsul reformelor lui Carol cel Mare¹¹.

Un alt element important este evidențiat prin pregătirea pe care aceste persoane o primeau în universitățile europene, profitând de studii în domeniul dreptului roman și celui canonic. În plus, ei implementau mai apoi modelul de *formularium* în cazul unor acte a

căror întocmire și-au însușit-o în mediul universitar¹². Totuși, nu putem afirma că liberalizarea procesului de scriere a documentelor a exclus așadar elementul ecleziastic din structura cancelariei, ba din contră a oferit șansa unor clerici¹³ din instituția cancelariei să avanseze în structurile administrative și ecleziastice ale Regatului Ungar. Acest lucru este datorat pe de o parte dezvoltării aparatului administrativ și, pe de altă parte, expansiunii și consolidării influenței Bisericii Catolice, ce promova în cancelaria sa personal pregătit în școlile aflate sub controlul pontifului de la Roma¹⁴. Practicanții acestui tip de scriere, fie ei membri ai forurilor ecleziastice sau simpli angajați, lucrau cu o serie de șabloane, prin care încercau să explice situația juridică, fenomenul de standardizare fiind deosebit de important. Standardizarea conferea legitimitate documentului respectiv¹⁵. Astfel, documentele folosite de membrii cancelariei erau păstrate și folosite ca modele de viitoare generații. Utilizând aceste documente, membrii cancelariilor transmiteau o serie de practici de norme juridice.

Cancelariile se dezvoltă inițial în spațiul european mai degrabă sub forma unor oficii de scris, lucru ce reiese din analiza materialului existent unde pot fi observate formele simpliste ce sugerează o oarecare grabă în întocmirea acestor documente¹⁶. În aceste condiții își face apariția un nou tip de scriere, ce are drept caracteristici cursivitatea, claritatea și lipsa elementelor decorative inutile din conținut. Documentele cele mai timpurii pentru spațiul Regatului Ungar au de-a face cu daniile făcute de rege și nobilime diverselor așezări bisericești¹⁷, fiind întocmite de diferite persoane. Faptul că documentele au fost întocmite de diferite persoane sugerează lipsa unui organism administrativ instituțional centralizat, acest aspect schimbându-se odată cu secolele XII-XIII, secole în care – după cum am menționat în rândurile anterioare – se va răspândi practica scrierii, iar personal se va evidenția ca fiind mai bine instruit. Se poate constata faptul că în timpul regelui Bela al III-lea se definitivează forma redactării documentelor regale, lucru datorat în parte și notarului său Paul, care ulterior este numit episcop al Transilvaniei¹⁸. Meritul lui Paul constă în impunerea consemnării problemei dezbătute în fața regelui¹⁹. Pentru aceste secole, necesitatea cunoașterii limbii latine, referindu-ne în mod special la întocmirea documentelor de natură juridică și administrativă, a devenit atât de importantă încât nobilii aveau angajați specializați, care trebuiau să se îngrijească de întocmirea acestora și de corespondența seniorilor lor. Astfel se creează premisele formării unor viitoare cancelarii locale cu jurisdicții regionale. Însă de cele mai multe ori folosirea limbii latine exclusiv în schimburi de corespondență, numărul restrâns de personal și faptul că, adesea, aceștia erau angajați temporari întârziat evoluția necesară pentru apariția

unei cancelarii propriu-zise. Un aspect important este reflectat de numărul personalului, acesta fiind un factor crucial în determinarea modului de emiteră a documentelor. Așadar, numărul persoanelor angajate într-o cancelarie diferă de la caz la caz. Spre exemplu, pentru cancelaria papală în cursul secolelor XIV-XV numărul acestora era între 100-150 de persoane, pentru cancelaria imperială, în jur de 10-15, iar pentru o cancelarie regească, 8-10 persoane²⁰.

O caracteristică generală în ceea ce privește organizarea cancelariilor este oferită de faptul că în fruntea acestor instituții se afla un cancelar și un vicecancelar, aceștia fiind membri ai bisericii, ocupând diferite funcții, precum cele de arhiepiscop, episcop²¹ sau prepozit²². În realitate, conducătorul de facto al cancelariei era protonotarul, întrucât cancelarul acționa de cele mai multe ori în calitate de sfătuitor și colaborator al suveranului în problemele de natură politică. Cancelariile erau deci compuse din diferite categorii de slujbași precum *referens*, *secretarius*, *notarius* și *grossator*, numărul acestora variind în funcție de importanța cancelariilor. În cele mai multe cazuri, numărul notarilor era destul de redus, astfel, în cazul cancelariilor mici, conceperea și redactarea documentelor revenea de asemenea și protonotarului, sarcina celorlalți membri fiind de transcriere a textului definitivat pe documentul oficial.

Alături de autoritatea regală (*regia auctoritas*) exista și autoritatea bisericii catolice. Cancelaria papală a emis o serie de documente ce vizau aspecte de natură politică internă din cadrul regatului²³, însă, în mod indirect, aceste acte au influențat scrierea din regatul maghiar, servind drept modele structurale și oferind o serie de principii de natură juridică. Așadar, după cum am menționat în paginile anterioare, practicarea scrisului își face apariția în mediul ecleziastic, însă treptat va pătrunde și în mediul laic. Un astfel de exemplu este oferit de locurile de adevărire (*loca credibilia*)²⁴. Aceste instituții își fac apariția în Ungaria, la începutul secolului al XIII-lea. Scopul dezvoltării acestora a fost de a sprijini cancelaria regală, întrucât în această perioadă, odată cu dezvoltarea vieții sociale și cu nevoia tot mai mare a documentului, cancelaria nu reușea să facă față tuturor solicitărilor întâmpinate. Prin intermediul locurilor de adevărire, în mod special al capitlurilor și al altor așezăminte religioase apărute în jurul episcopiiilor aflate în inima comunităților pe care le deserveau, practica scrisului pătrunde în societate. Acest lucru este susținut de practica depunerii jurământului în fața acestor instituții pentru dovedirea nevinovăției²⁵. Un astfel de exemplu este dat de registrul de la Oradea²⁶. Numărul actelor emise în aceste locuri a crescut exponențial după anul 1231, credibilitatea lor fiind acceptată de ambele foruri, și anume cel ecleziastic și cel laic. Întocmai tuturor celorlalte instituții ecleziastice, locurile de adevărire se aflau sub

patronajul bisericii catolice. Acestea aveau dreptul de a emite documente însoțite de un sigiliu recunoscut oficial de către autorități, fiind instituții ce funcționau asemănător celor notariale, constituite ulterior²⁷.

Spre finele secolului al XIII-lea, mai exact în anul 1298, nobilii și reprezentanții bisericii prezente la încoronarea regelui Andrei al III-lea întocmesc o „constituție”. Aceasta conținea o serie de articole și prevederi, ce reglementau utilizarea actelor în contextul procedurilor juridice²⁸. În urma acestor reglementări rezultă o diversitate de documente, precum: scrisoarea închisă, scrisoarea deschisă, scrisoarea privilegială, scrisoarea privilegială de întărire, scrisoarea de iertare, citația, scrisoarea de cercetare, scrisoarea de redobândire a proprietății, scrisoarea de poruncă, etc.

O altă reglementare prevedea pedeapsa pentru folosirea documentelor falsificate (*exhibitionis falsarum litterarum*) într-un proces, prevedere ce atrăgea de la sine pedepsirea cu pierderea moșiei. Odată cu apariția și suspiciunea de falsuri întocmite de către personalul angajat în una din instituțiile emitente de documente, cu predilecție din rândurile celor ce lucrau în locurile de adevărire, apare și o serie de măsuri necesare pentru controlarea activității. Spre exemplu s-a interzis emiterea actelor în interes propriu și s-a impus controlul riguros al actului în întregimea lui, sub aspect exterior, prin atenția sporită dedicată aplicării peceții. De asemenea apare practica de inventariere, și anume înregistrarea actelor emise de către o instituție într-un registru al acestora. Mai mult locurile de adevărire vor păstra exemplare de acte emise de acestea sau de alți emitenți, devenind astfel arhive, de unde eliberau, primind împuternicire de a executa această acțiune de la rege și prin cererea depunătorului, copii sau transcrieri ale documentelor aflate în păstrare²⁹. Ulterior, vom reveni asupra analizării documentelor false.

Tipuri de documente

Societatea medievală a manifestat o oarecare apropiere de practica intensă a scrisului, transformând acest lucru într-o necesitate, bineînțeles atâta timp cât respectivul document și-a dovedit utilitatea în acțiunile întreprinse de persoanele implicate. Necesitatea tot mai mare a emiterii de documente și standardizarea acestora prin existența unor șabloane, coroborată cu cerința tot mai ridicată a societății de emiteră a actelor, lucru datorat în parte dezvoltării suprastructurilor politico-juridice, a dus la apariția unor categorii distincte de documente. Deși perioada medievală este dominată de

structurile ecleziastice considerate chiar și în prezent piloni ai tradiționalismului și conservatorismului, utilizarea formulărilor standardizate a făcut, în unele cazuri, imposibilă aplicarea acestora în anumite probleme apărute în societate. Prin utilizarea constantă a acestor documente standardizate s-a produs o schimbare. Pe de o parte putem observa apariția unor noi categorii de documente, dispariția altora și formele intermediare în procesul evolutiv întreprins. Pe de altă parte se observă o perfecționare a acestor documente³⁰. Documentele se disting după criteriul formei, astfel enumerăm trei categorii principale, și anume privilegiile, scrisori deschise și scrisori închise. Această structurare fiind implementată și utilizată din perioada medievală³¹. Aceste categorii de documente se conturează treptat în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

Privilegiile cunoscute sub denumirea de *privilegia, littere, littere privilegialesse* caracterizează prin scrierea și aspectul îngrijit, dar și prin prezența pecetii atârinate. Privilegiile puteau fi emise nu numai de rege, ci și de marea majoritate a autorităților laice sau bisericești deținătoare de pecete autentică sau cu jurisdicție publică, spre exemplu locurile de adevărire, voievodul sau vicevoievodul, etc. Din punct de vedere juridic, acestea prezentau un caracter perpetuu, fiind vorba de dani, confirmări, înnoșări etc³². Acest caracter nu garantează continuitatea permanentă a documentului, întrucât autoritatea putea emite, ulterior, o serie de acte ce puteau anula privilegiul dobândit inițial. Privilegiile regale, așa dar emise de rege, conțin, alături de însușirile deja menționate, și titulatura regală completă, alături de anul domniei și calendarul roman. O grupă de privilegii regale este reprezentată de privilegiile solemne, diferențiindu-se prin prezența mențiunii cancelarului sau vicedcancelarului și lista demnitarilor³³. În secolul următor, privilegiile solemne vor purta și numele de *privilegium maius*. Cealaltă grupă de privilegii este constituită din totalitatea privilegiilor simple. Acestea se deosebesc de cele solemne prin formulele adresei generale și salutației, invocația lipsind. În ultimul sfert al secolului al XIII-lea, invocația a dispărut din toate privilegiile. Printre alte trăsături putem menționa lipsa demnitarilor, dar și o anumită manieră de redactare sobră și concisă³⁴. Pe parcursul secolului al XIV-lea, privilegiile simple devin mai numeroase față de cele solemne, explicația regăsindu-se în procedura mai rapidă și facilă de întocmire a acestora. O altă explicație ar fi dată de taxa percepută, aceasta fiind mai mică.

Scrisorile deschise sau *littere patentesse* disting prin aplicarea pecetii pe verso sau sub text, printr-o valoare juridică vremelnică, redactare și înfățișare simplistă și număr redus de forme în comparație cu privilegiile, alte particularități definitorii ale acestora fiind titlul regal mic și formula de notificație *memorie commendamus*. Ca obiect, scrisorile deschise privesc aceleași chestiuni ca și privilegiile, dar spre deosebire de cele din urmă au un

caracter provizoriu, fiind confirmate prin transcrierea lor în privilegii. Procesul de definitivare a scrisorilor deschise, adică de transcriere în privilegii, avea loc după un interval temporal nedefinit. Această categorie de documente își face apariția în timpul regelui Béla al IV-lea. Mandatele regale cu caracter general, cunoscute sub denumirea de *mandatum generale*, sunt considerate drept scrisori deschise. Acestea apar în timpul lui regelui Carol Robert, purtând și numele de *littere annuales* sau *littere regales generales*. Scopul mandatului era de expediere a duratei procedurii, fiind folosit destul de rar întrucât putea da naștere, relativ ușor, unor abuzuri³⁵.

Scrisorile închise sau *littere clausese* se disting prin modalitatea de legare, constând în împăturirea documentului cu o bandă de pergament sau de hârtie, trecută prin găurile făcute în act, peste capetele benzii sau, în cazul actelor pe hârtie, peste cele două margini ale hârtiei împăturate, aplicându-se pecetea pentru închidere. În acest caz, pecetea pentru închidere este fixată cu o bandă de pergament sau de hârtie, de cele mai multe ori, indicându-se pe verso tipul actului: *reambulatorie, protesatorie*, etc. Acest tip de document apare în secolul al XII-lea, însă va începe să fie folosit cu regularitate de către cancelariile regale abia în timpul regelui Béla al IV-lea. În cadrul categoriilor de scrisori închise mai fac parte și documentele misive (*missile*), scrisorile memoriale (*littere memoriales*), mandatele (*littere preceptorie*)³⁶ și rapoartele, acestea diferențiindu-se în funcție de contextul lor (*littere relatorie, littere rescriptionales*). Din punct de vedere juridic, scrisorile închise au o valoare probatorie mai redusă decât cele deschise³⁷.

Actele notariale întocmite de notarii publici (*tabelliones, notarii, notarii publici*) se evidențiază prin prezența invocației, urmată de consemnarea datei, înșirarea martorilor, expunerea obiectivă a acțiunii, formula de subscript și semnul notarial. Denumirea tehnică a documentului notarial este *instrumentum publicum*. Actul notarial este recunoscut ca având valoare identică actelor întărite cu pecete autentică³⁸.

În primă fază, scrisorile au servit corespondenței, însă în secolul al XII-lea și al XIII-lea încep să fie folosite în concesiunea de drepturi rezervate actelor privilegiale, înlocuindu-le pe acestea. În cadrul acestor scrisori încep să se distingă două categorii, fenomenul petrecându-se în timpul papei Inocențiu al III-lea (1198-1216). Trăsăturile și elementele acestora au fost definitive de cancelarie undeva la mijlocul secolului al XIII-lea. Numele lor derivă din șnurul de care era atașată pecetea de plumb. Acestea erau, așa dar, scrisori cu șnur de mătase și scrisori cu șnur de cânepă. Scrisorile cu șnur de mătase sau *littere cum filoserico*, au ca și element distinctiv calitatea șnurului, de obicei împletit din fire roșii și galbene, dar și scrierea caligrafică, literele lungi, numele papei cu inițială împodobită, etc. Din punct de vedere

juridic, documentul vine în confirmarea și în întărirea anumitor drepturi și privilegii ale destinatarului. Cea de a doua subcategorie intitulată *littere cum filocanapis* are ca și caracteristică principală șnurul alb de cânepă³⁹. În ceea ce privește conținutul textului, scrierea este mai puțin îngrijită, iar numele papei este scris cu minusculă simplă⁴⁰.

Bulele apar în timpul papei Inocențiu al IV-lea (1243-1254) ca o categorie nouă de acte, numite *bulle*, reprezentând forma intermediară între privilegiu și scrisori, între formele solemne ale acestora. Treptat, numele de bulă se va atribui mării majorității a documentelor emise de cancelaria papală, cărora le era atașată pecetea de plumb. Caracteristicile bulei sunt relevate de scrierea, pe primul rând, cu majuscule lungite, șnurul de mătase și pecetea de plumb.⁴¹

Suplicile (*supplicationes*) sunt cereri adresate papei pentru numirea și investirea unei persoane din pătura ecleziastică în una din structurile bisericești, precum arhiepiscopia, episcopia, parohia, etc. Suplicile se împart în două subgrupe, prima fiind individuală (*supplicationes particulares*), iar cea de a doua numită colectivă (*rotuli, supplicationes rotulares*). Prima subgrupă cuprinde o cerere făcută de o persoană sau de un așezământ ori de împuterniciții acestuia. Cea de a doua subgrupă este alcătuită din mai multe cererile unei persoane sau ale unui grup. Forma din urmă era folosită de persoanele de rang înalt, precum regi, cardinali ori episcopi, cu scopul de a interveni pe lângă scaunul pontifical în favoarea anumitor protejați. Acest tip de act era redactat fără dată, ulterior fiind introdusă data rezoluției. Data în sine avea o importanță deosebită, fiind și data de la care urmau să se întocmească bulele în baza aprobării individuale a cererilor. Astfel, data indică momentul intrării în folosință a beneficiilor sau veniturilor acordate, legate de posturile solicitate. Pentru rotuli, aceasta este comună pentru toate cererile cuprinse în actul respectiv. Aprobarea cererii privind procedura era însoțită de rezoluția papei⁴².

Concluzii

Putem afirma faptul că apariția scrierii instituționalizate a reprezentat o necesitate de o importanță deosebită în dezvoltarea regatului ungar. Această necesitate a apărut și a fost impusă atât din partea autorităților, fie că vorbim despre autoritățile laice precum nobilimea sau cele ecleziastice formate din cler, cât și din partea societății care gradual a început să înțeleagă la rândul său necesitatea documentului.

Autoritățile laice și cele ecleziastice au reușit să soluționeze diverse dispute și probleme apărute în interiorul regatului prin emiterea de documente ce erau menite să clarifice și să soluționeze disputa apărută. Apariția documentului și mai ales pătrunderea acestuia în păturile mijlocii și de jos ale societății medievale a reprezentat un punct important în dezvoltarea aparatului justițiar administrativ.

Note:

1. Jacques Le Goff, *Evul Mediu și nașterea Europei*, Ed. Polirom, Iași, 2005, p.70-71.
2. Francisc Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p. 59.
3. *Ibidem*, p.75.
4. Károly Vekov, *Locuri de adevărit din Alba Iulia secolele XIII-XVI*, Ed. Gloria, Cluj-Napoca, 2003, p. 69.
5. *Ibidem*, p. 71.
6. Susana Andea, „Preambulul Actelor în practica scrierii”. În: *Scris și Societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, p. 17.
7. Sigismund Jakó, „Începuturile scrisului în pătrurile laice din Transilvania medievală”. În: *Studii și cercetări de Istorie*, Nr. 1-4, Ed. Academiei Republicii Populare Române, Cluj-Napoca, 1956, p. 85.
8. Sigismund Jakó, *Paleografa latină cu referire la Transilvania (sec. XII-XV)*. În: *DIR, Introducere*, vol. I, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București 1956, p.192.
9. Sigismund Jakó, Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 70-71.
10. *Ibidem*, p.82.
11. Ildar H. Garzipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, Ed. Brill, Boston, 2008, p.140-145.
12. Sigismund Jakó, „Începuturile scrisului în pătrurile laice din Transilvania medievală”. În: *Studii și cercetări de Istorie*, Nr. 1-4, Ed. Academiei Republicii Populare Române, Cluj-Napoca, 1956, p. 86.
13. Vezi cazul lui Desideriu, *DIR, C, XI-XIII*, vol. I, p. 17-18, nr. 30, document din anul 1199 este menționat faptul că acesta ocupă funcția de cancelar al curții reginei și de prepozit de Sibiu; *DIR, C XI-XIII*, vol. I, p. 20, nr. 37 ulterior, în anul 1202, Desideriu devine episcop de Cenad.
14. Francisc Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p. 75.
15. Innes Matthew, *State and Society in the Early Middle Ages, The Middle Rhine Valley, 400-1000*, Ed. Cambridge University Press, New York, 2004, p. 117.
16. Sigismund Jakó, Radu Manolescu, *Scrierea latină în*

evul mediu, Ed. Științifică, București, 1971, p. 82.

17. DIR,C, XI-XIII, vol. I, p.1-2, nr. 1,2,3.

18. Sigismund Jakó, „Începuturile scrisului în pătrurile laice din Transilvania medievală”. În: *Studii și cercetări de Istorie*, Nr. 1-4, Ed. Academiei Republicii Populare Române, Cluj-Napoca, 1956, p. 86.

19. DIR,C, XI-XIII, vol. I, p. 8, nr. 14.

20. Sigismund Jakó, Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 83.

21. DIR,C, XI-XIII, vol. I, p. 14, nr. 24.

22. DIR,C, XI-XIII, vol. I, p. 20, nr. 38.

23. DIR,C, XI-XIII, vol. I, p. 11, nr. 18, p. 13, nr. 21; Ub. I, p. 1-2, nr. 1, p. 3-4, nr. 4.

24. Francisc Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p.86- 94.

25. Andea Susana, „Actul scris și valoarea lui probatorie în practica judiciară din Transilvania (sec. XIII-XIV)”. În: *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”, Series Historica*, nr. LIII, Ed. Academiei Române, Cluj-Napoca, 2014, p. 200-201.

26. DIR,C, XI-XIII, vol. I, p. 37- 147, nr. 67.

27. Susana Andea, „Scriere și societate: de la magister la litteratus”. În: *Scris și Societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, p. 32.

28. Z.J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, Ed. Boulder, New York, 1996, p. 374-389.

29. Francisc Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p. 188-189.

30. *Ibidem*, p. 97.

31. DRH,C, 1371-1375, vol. XIV, nr. 367 , p. 681-728.

32. Francisc Pall, „Diplomatica latină din Transilvania medievală”. În: *DIR, Introducere*, vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1956, p. 251-255.

33. DIR,C, XI-XIII, vol. I, p.329-333, nr.285.

34. Francisc Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p. 100-101.

35. *Ibidem*, p.101-105.

36. În afară de mandatele cu caracter general, acelea fiind scrisori deschise.

37. *Ibidem*, p. 107-110.

38. *Ibidem*, p. 111-112.

39. *Ibidem*, p. 112-113.

40. Sigismund Jakó, „Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII-XV)”. În: *DIR, Introducere*, Vol. I, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1956, p. 223-227.

41. Francisc Pall, „Diplomatica latină din Transilvania medievală”. În: *DIR, Introducere*, vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1956, p.264-265.

42. *Ibidem*, p. 265-268.

Bibliography:

Andea Susana, „Preambulul Actelor în practica scrierii”. În: *Scris și Societate în Transilvania secolelor XIII-*

XVII, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, p. 17-27. []

Andea Susana, *Writing and society: from magister to litteratus*. In: *Writing and society in Transylvania between the 13th and 17th centuries*, Argonaut publishing house, Cluj-Napoca, 2013, p. 29-45.

Andea Susana, *The written act and its probatory value in the Transylvanian judiciary practice (13th-14th centuries)*. In: *The Yearbook of the Institute of History „George Barițiu, Series Historica*, no. LIII, The Publishing House of the Romanian Academy, Cluj-Napoca, 2014, p.199-212.

Garzipzanov Ildar H, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, Brill publishing house, Boston, 2008.

Kosztolnyik Z.J, *Hungary in the Thirteenth Century*, Boulder publishing house, New York, 1996.

Innes Matthew, *State and Society in the Early Middle Ages, The Middle Rhine Valley, 400-1000*, Cambridge University Press New York, 2004.

Jakó Sigismund, *Latin paleography regarding Transylvania (12th-15th)*. In: *Documents regarding the history of Romania*, Introduction, vol. I, The Publishing House of the Socialist Republic of Romania, Bucharest, 1956, p. 171-229.

Sigismund Jakó, *The beginning of writing within laic strata in medieval Transylvania*. In: *Studies and History Researches*, no. 1-4, The Publishing House of the Socialist Republic of Romania, Cluj-Napoca, 1956, p. 81-99.

Jakó Sigismund, Manolescu Radu, *Latin writing in the Middle Ages*, Scientific Publishing House, Bucharest, 1971.

Pall Francisc, *Latin diplomatic in medieval Transylvania*, Argonaut publishing house, Cluj-Napoca, 2005.

Pall Francisc, *Latin diplomatic in medieval Transylvania. Documents regarding the history of Romania, Introduction*, vol. II, The Publishing House of the Popular Republic of Romania, Bucharest, 1956, p. 228-320.

Le Goff Jacques, *The Middle Ages and the birth of Europe*, Polirom publishing house, Iași, 2005.

Vekov Károly, *Places of authentication in Alba Iulia, 13th-16th centuries*, Gloria publishing house, Cluj-Napoca, 2003.

Primary sources

Documents regarding the history of Romania. 11th, 12th and 13th centuries, C Transylvania, vol. I (1075-1250), The Publishing House of Popular Republic of Romania, Cluj-Napoca, 1951.

Documenta Romaniae Historica, C Transylvania, vol. XIV (1371-1375), The Publishing House of the Romanian Academy, Cluj-Napoca, 2002.

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vol. I, Sibiu, 1892.